

Pluimveehouderijen in Waterland

1870-1940

EDWIN RAAP

Tussen circa 1870 en 1940 werden in Waterland op grote schaal eenden en kippen gehouden ten behoeve van de eierhandel. Deze verschijnselen zijn van groot belang geweest voor Waterland, omdat ze de bevolking een nieuwe bestaansbron verschaften. Tot in de Eerste Wereldoorlog bloeide de handel in Landsmeer, nadien ging het bergafwaarts. In de jaren 20 steeg het aantal verhandelde eieren tot een record, maar grote winsten werden niet gehaald. Uiteindelijk verdween in de decennia na 1945 de pluimveehouderij. Tegenwoordig vinden we nog maar weinig sporen van deze opmerkelijke periode uit de bewoningsgeschiedenis van Waterland.

In dit artikel wordt stilgestaan bij de plaats van de pluimveehouderijen en eierhandel binnen de bewoningsgeschiedenis van Waterland vanaf circa 1870. Vanuit Landsmeer werden in de jaren 20 van deze eeuw meer dan 30 miljoen eieren per jaar naar het buitenland verzonden. Een groot deel van de bevolking was werkzaam in deze sector.

Er wordt ingegaan op de kenmerken van een pluimveebedrijf in Waterland en de achtergronden van de opkomst van de pluimveehouderijen. Daarna worden respectievelijk de perioden van opkomst, bloei en neergang van de pluimveehouderij en eierhandel beschreven. Vervolgens wordt vermeld wat er thans nog resteert van de pluimveehouderijen. Besloten wordt met de conclusies van het onderzoek¹.

De belangrijkste bronnen voor het onderzoek vormden de Landbouw- en Gemeenteverslagen van de desbetreffende Waterlandse gemeenten. De archieven bevatten geen gegevens van afzonderlijke handelaren; literatuur was zeer beperkt voor handen.

HET HOUDEN VAN PLUIMVEE

Op veel boerenbedrijven werden kippen, eenden, ganzen of zwanen gehouden als bijverdiensite. Het was daarom moeilijk goede schattingen te geven van de aantallen dieren. In een aantal plaatsen in Nederland is aan het einde van de 19e eeuw de pluimveehouderij hoofdbedrijf geworden. Bekend zijn in dit verband de Gelderse Vallei en Barneveld. Minder bekend is wellicht, dat ook in Noord-Holland, in het bijzonder in Water-

Eierpakhuis aan de van Beekstraat 36 in Landsmeer. Dit exemplaar met het opschrift 'Eieren' is een beschermd provinciaal monument.

land, de pluimveehouderij opkwam. Het centrum van de handel in eieren in deze regio vormde Landsmeer. Het is zelfs een tijdlang het nationale centrum van de eierhandel geweest².

Pluimveebedrijven waren eenvoudig van opzet en vergden weinig investeringen. Een smalle strook land aan het water waarlangs de hokken werden gebouwd was voldoende³. Een eendenhouderij bestond uit een aantal naast elkaar liggende houten eendenhokken, die waren opgebouwd uit een afgeschutte zwemruimte, aansluitend op enkele meters omheinde loopruimte, welke werd ingesloten door een eenvoudig overdekt houten nachtverblijf. De bodem van de hokken was bedekt met riet. Een kippenhok had ongeveer dezelfde opbouw als een eendenhok.

Het aantal beesten per hok varieerde met de grootte ervan. Tot rond 1914 hield men voornamelijk slobbereenden, die behoorden tot het inlandse ras van de Noordhollandse spreekwop. Hiervoor volstond $\frac{1}{2}$ m² renruimte per eend. In een hok van $2\frac{1}{2}$ m x 8 m – een veel voorkomende maat – zaten dus gemiddeld 40 eenden, vaak meer. Nadien werd overgestapt op de Engelse Khaki-Campbell eend, die meer eieren legde (250 à 300 per jaar, tegenover 100 à 125 van de Spreekwop), maar ook meer renruimte vroeg: $1\frac{1}{2}$ m² per eend. De Campbell-eenden waren echter duurder, zodat de spreekwoppen niet verdwenen bij kleine eendenhouders.

De eenden werden gevoerd met jonge ondermaatse vis en verder visafval en met granen (maïs). De vis werd ook wel 'nest' genoemd. Het werd in Volendam op grote schaal aangevoerd en verspreid. In tijden van nestschaarste werden de eenden vaak op een rantsoen van eikels gesteld. Met de afsluiting van de Zuiderzee viel de aanvoer van het nest weg. De eenden kregen toen mosselen, meestal afkomstig uit Wieringen, of 'puf'; ondermaatse platvissen. Met behulp van kleine worstmachines werd de puf in moten verwerkt voor de eenden.

De hygiënische omstandigheden in de hokken lieten vaak te wensen over. Het ergst was dit in Volendam. De kwaliteit van het water in het dorp

en rond de eendenhokken was onvoorstelbaar slecht. Het stonk vrijwel altijd. Dit werd veroorzaakt door de zeer geringe doorstroming van het water en door de veel grotere aantallen eenden in Volendam in vergelijking met Landsmeer, Oostzaan en Den IJp. Tevens was daar de doorstroming beter door de waterrijke ligging. De slechte hygiënische omstandigheden en de opslag van voedsel trokken veel ratten en ander ongedierte aan. Daarom braken in Volendam vanaf 1921 bijna jaarlijks ziekten uit onder de eenden, voornamelijk vogelcholera. Slechts met behulp van regeringssteun en andere kredieten konden de bedrijven toen blijven bestaan.

Voordat de eieren werden verzonden vanuit Landsmeer werden ze ingekalkt en opgeslagen in speciale eierpakhuizen. Men gebruikte kalkwater ter conservering. Opslag vond plaats vóór verzending om een voorraad te creëren, maar tevens omdat eenden 's winters geen eieren leggen en er wel vraag was. In de pakhuizen waren eierputten aangebracht die elk ± 20.000 eieren konden bevatten. In 1904 waren in Landsmeer 500 eierputten. Thans zijn in Landsmeer nog enkele voormalige pakhuizen aanwezig, sommige nog met eierputten.

ACHTERGRONDEN

Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen ter verklaring van de opkomst van de pluimveehouderijen. De modernisering gaf het sociaal en economische kader aan en is als externe factor te beschouwen; de andere oorzaken zijn vooral omgevingsbepaald en zijn dus interne factoren.

Modernisering

In Nederland begon rond 1890 de Industriële Revolutie, later dan in andere delen van Europa (Knippenberg & de Pater, 1988). In de stedelijke gebieden kwam toen een breder pakket van goederen en diensten beschikbaar. De niet-stedelijke gebieden wilden ook betrokken worden bij deze modernisering en moesten daartoe nieuwe bestaansbronnen aanboren. Groot-Brittannië en Duitsland, landen waarmee prima infrastructuurle verbindingen bestonden, stelden aan het einde

van de 19e eeuw hun markten open voor Nederlandse landbouwproducten. Waterland kon zich toen via de pluimveehouderij een nieuwe bestaansbron verschaffen. Het gebied raakte daarmee betrokken bij de (inter)nationale economie en kon aansluiten bij de modernisering in het land. Een aantal omgevingspecifieke omstandigheden speelde ook mee.

Verpaupering

Door overbevising en toenemende voorschrif-

1. Overzichtskaart van Waterland. Topografische kaart blad 3 Amsterdam (uitgave 1984). — = 1 km

ten werden de vangsten van de binnenvisserij steeds minder en nam het aantal binnenvissers af in de Waterlandse dorpen. Daarentegen viel op, dat vanaf 1875 de eerste gegevens omtrent eierhandel verschenen in de Landbouwverslagen. Deze samenhang werd in 1890 in Landsmeer expliciet vermeld⁴. Een grote klap voor de binnenvisserij in Waterland was het nietig verklaren

in 1903 van het oude octrooi van hertog Albrecht uit 1292. Dat octrooi had Waterland het recht gegeven op vrije binnenvisserij. In Volendam bleef de buitengaatse visserij bestaan. De aanvoer van nest heeft velen in Volendam ertoe gebracht eendenhouder te worden.

De opkomst van de eendenhouderijen en eierhandel waren dus voor het merendeel autonome processen, zonder overheidssturing. De aanbevelingen van de Landbouwcommissie 1886 bijvoorbeeld hadden geen betrekking op pluimveehouderijen in Waterland.

Ligging

Waterland was vanaf de 17e eeuw de zuivelleverancier voor Amsterdam. Dit dreigde verloren te gaan door de groeiende overlast van water in de lage en natte omgeving van Landsmeer, Oostzaan en Den IJp. Met de komst van de stoombemaling in 1876 in de polder Waterland verbeterde de natte situatie nauwelijks. Stagnatie of achteruitgang van de veehouderij en een verarmende bevolking waren het gevolg. Om toch betrokken te blijven bij de stedelijke economie schakelde men over op de pluimveehouderij en de eierhandel. Van oudsher werden in het waterrijke Landsmeer en Oostzaan al eenden gehouden, voornamelijk voor eigen gebruik (vlees en eieren). De eendenhouderij vormde de noodzakelijke innovatie voor de in moeilijkheden verkerende landbouw.

Verkeer en afnemers

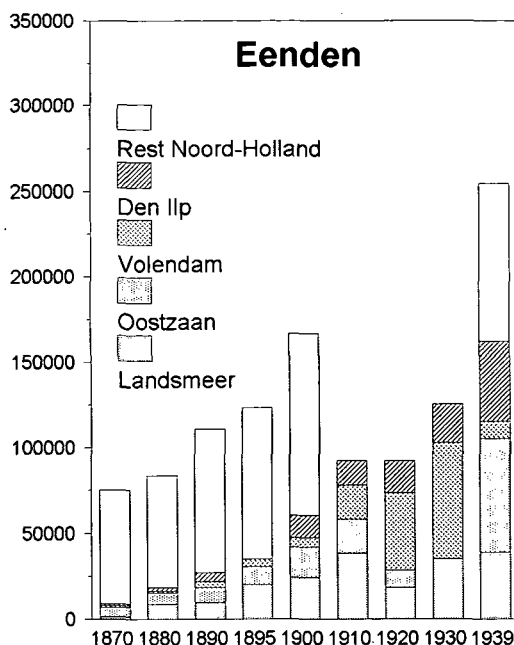
Verkeersgeografisch voldeden met name Landsmeer en Oostzaan aan een voorwaarde voor een bloeiende eierhandel. Ze beschikten over prima verbindingen met het vlakbij gelegen Amsterdam, een belangrijk afzetgebied. Vanaf Kadoelen en de Oostzener Overtoom kwam men via Zijkanaal I op het IJ en het Noordzeekanaal of de Zuyderzee. Oostzaan beschikte tot 1938 over een spoorwegstation, waar veel eieren werden aangevoerd. Met de aanleg van de stoomtram in Waterland in 1888 konden vanuit Volendam eenvoudig eieren naar Amsterdam worden vervoerd⁵.

Eén van de grootste afnemers van de eieren waren de biscuit- en beschuifabrieken in de nabij gelegen Zaanstreek, waarmee ook goede land- en waterverbindingen bestonden.

Bovenstaande sluit aan op Von Thünens theoretische model van het agrarisch grondgebruik. In concentrische ringen om een stad is het ruimtegebruik van de landbouw zodanig, dat direct om de stad de aan bederf onderhevige zuivelproducten worden voortgebracht, waarna op een grotere afstand van de stad die landbouwproducten volgen die langer bewaard kunnen worden (akkerbouw). De akkerbouw gebruikt in het algemeen meer ruimte en is daarom gebaat bij een lagere grondprijs, wat verder van de stad gevonden wordt.

Waterlands ligging dichtbij Amsterdam hield

2. Aantal eenden in vier plaatsen in Waterland 1860-1939. Bron: Gemeente- en landbouwverslagen (Gemeentearchief Oostzaan (Zaanstad); Streekarchief Waterland); cijfers van 1939 Bureau Varekamp (1949) en PPD van Noord-Holland (1947).

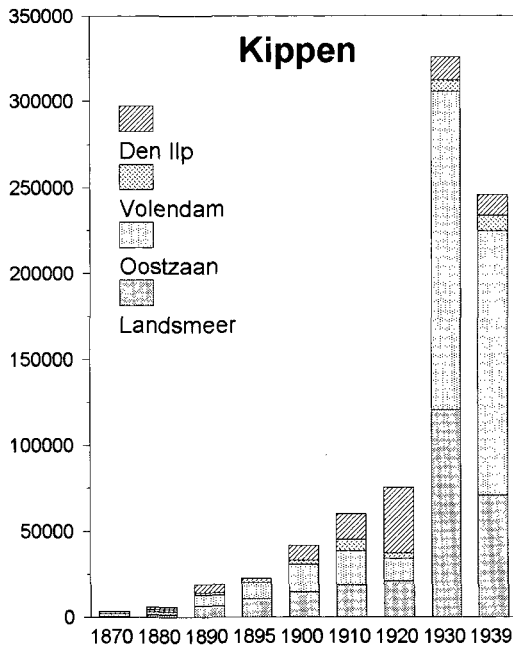
in, dat het zich kon toeleggen op de zuivelproductie voor Amsterdam. Akkerbouw was ook niet mogelijk op de drassige veenbodem.

DE PERIODE VAN DE OPKOMST (1850-1880)

Tussen 1850 en 1870 moesten in de verschillende plaatsen in Waterland door bovenstaande oorzaken nieuwe middelen van bestaan gevonden worden. Het houden van pluimvee was toen nog geen hoofdbedrijf geworden (zie figuren 2 en 3).

We zien per plaats, dat in Landsmeer en Den IJp vanaf 1865 de pluimveestapel groeide, waarbij er altijd meer eenden dan kippen waren. In Oostzaan was van oudsher meer pluimvee dan in Landsmeer en Den IJp. De aantallen bleven tot 1880 min of meer stabiel. In Volendam begon de groei pas na 1902. Dit werd vooral veroorzaakt

3. Aantal kippen in vier plaatsen in Waterland 1860-1939. Bron: Gemeente- en landbouwverslagen (Gemeentearchief Oostzaan (Zaanstad); Streekarchief Waterland); cijfers van 1939 Bureau Varekamp (1949) en PPD van Noord-Holland (1947).

door de slechte tijden die de visserij doormaakte (Bossaers, 1987).

Met de groei van de pluimveestapel neemt na 1870 de eierhandel toe. Landsmeer vormde hierin van oudsher het centrum, onder meer vanwege de ligging dichtbij Amsterdam en de goede verbindingen met de Zaanstreek. Samen met de groei van de pluimveestapel vanaf 1870 worden de gegevens omtrent de handel vollediger.

Vergelijken we de grootte van de pluimveestapel in Waterland met overig Noord-Holland en Nederland, dan komt duidelijk naar voren dat vanaf ongeveer 1880 een concentratie van eendenhouderijen in Noord-Holland plaatsvond, en dan vooral in Waterland.

In de periode van 1850 tot 1880 vindt dus de opkomst plaats van de pluimveehouderij in Waterland (met uitzondering van Volendam). Het bracht in de verschillende plaatsen de nieuwe noodzakelijke economische impulsen. Er voltrok zich een herstructurering van de plaatselijke economie en door de groeiende handel kwam er steeds meer geld in omloop. De modernisering diende zich aan.

DE PERIODE VAN DE BLOEI (1880-1914)

De pluimveehouderij

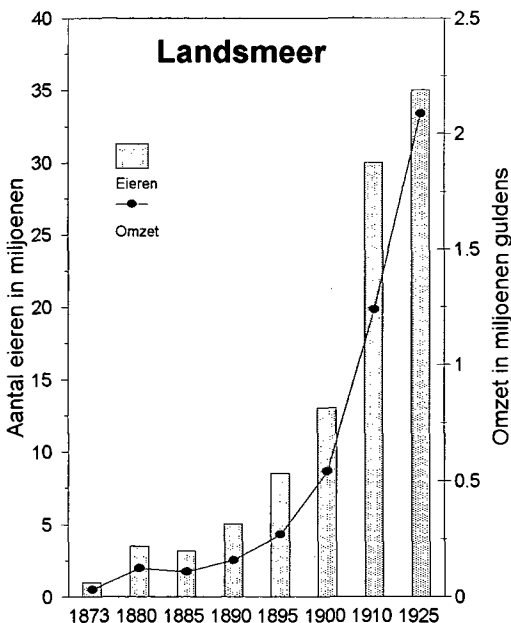
De jaren tot aan de Eerste Wereldoorlog werden gekenmerkt door een enorme groei van de aantallen eenden en kippen en de verder ontwikkeling van de eierhandel, vooral ten behoeve van de export. De bevolking stortte zich massaal op het houden van pluimvee en op de eierhandel die een grote bloei doormaakte. In het bijzonder in Landsmeer en Volendam ontwikkelden de eendenhouderijen en de handel zich spectaculair. In Landsmeer groeide het aantal eenden tot 42.360 in 1913; in Volendam waren bijna 20.000 eenden in 1904, 15.000 meer dan in 1901. De groei zette door tot zo'n 50.000 stuks in 1912.

In Landsmeer en Den IJp kreeg de groei van het aantal eenden na 1903 een nieuwe impuls door de al eerder genoemde nietig verklaring van het visserij-octrooi uit 1292.

De ontwikkeling van de eierhandel

In 1873 werd in Landsmeer voor het eerst een opgave gedaan van het aantal verhandelde eieren: 'Millioenen stuks'. In de jaren daaropvolgend werden er nauwkeuriger getallen gegeven, die lieten zien dat de handel zich verder ontwikkelde tot 3,5 miljoen stuks in 1891. De ontwikkeling van de handel is aan de hand van figuur 4 goed te volgen. We kunnen hieruit opmaken, dat de (eende)eierprijzen per 100 stuks lagen tussen f 3 en f 4; kippeëieren waren iets goedkoper. Als gevolg van een toenemende vraag naar eieren begon de eendenhouderij in Waterland vanaf ongeveer 1880 flink te groeien. De omzet vertoonde daarom na 1873 een stijgende lijn. Vanaf 1895 werden vanuit Landsmeer naar Londen jaarlijks 5 miljoen eendeëieren gestuurd. De handel werd verder bevorderd door infrastructurele

4. Omzet van de eierhandel in Landsmeer 1873-1925.
Bron: Gemeente- en Landbouwverslagen Landsmeer (Streekarchief Waterland, inv. nr. 210-268 en 425); Landbouwverslagen Nederland (Algemeen Rijksarchief Den Haag).

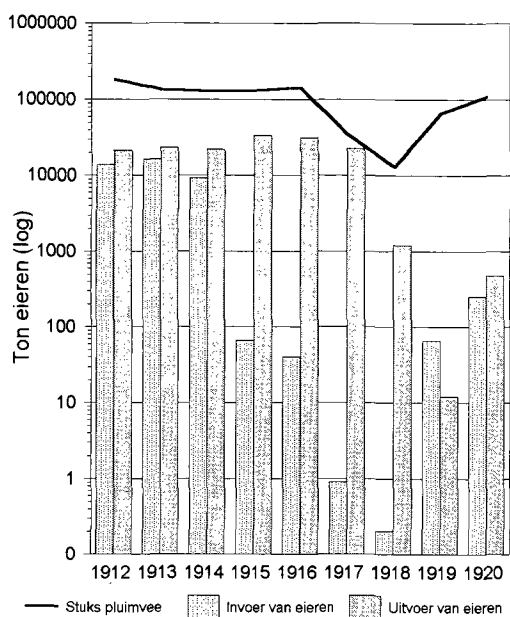
ingrepen als de verharding van de wegen in de dorpen en het openen van een geregelde stoombootdienst op Amsterdam vanaf Kadoelen en de Oostzaner Overtoom.

De omzet kan met behulp van de gemiddelde prijzen worden berekend (zie hiervoor ook figuur 4). Uit deze, helaas onvolledige, figuur kan worden geconcludeerd dat de omzet in de jaren tot 1878 niet heel groot was. In de jaren 80 van de vorige eeuw was de omzet schommelend, maar nam wel toe. Vanaf 1892 groeide de omzet in zowel eende- als kippeëieren verder, wat mede werd veroorzaakt door de constante uitvoer naar Londen. De totale omzet kwam niet boven de f 500.000,- uit tot 1900. Tot slot zien we, dat het belang van de kippeëieren steeds meer toenam.

Ook in de jaren na 1900 waren de omzetten nooit heel hoog en men zal niet veel hebben verdiend. Wat men netto overhield aan de handel was niet te achterhalen. Slechts een enkele keer vermeldden de Gemeenteverslagen, dat er geen grote bedragen werden verdiend in de eierhandel. Van belang voor ons is echter de constatering, dat in de plaatselijke samenleving de welvaart toenam en Waterland meer en meer deel uitmaakte van de nationale economie en er meer goederen en diensten beschikbaar kwamen in de dorpen. Het Gemeenteverslag van Landsmeer (1897) vermeldde, dat 75% van de bevolking zijn bestaan vond in de eierhandel en pluimveehouderij.

De eieren werden vanuit Landsmeer naar de belangrijkste afnemers verzonden. Behalve naar Engeland, werden ook eieren naar onder andere Duitsland en België geëxporteerd. Binnen Nederland werden de eieren voornamelijk naar de Zaanstreek verstuurd.

Twee neveneffecten van de handel en de pluimveehouderij werden zichtbaar. Waterland werd opgenomen in de (inter)nationale geldeconomie, waardoor het gebied niet achterop raakte bij verstedelijkt Nederland. Daarnaast was er sprake van spin-off effecten in de dorpen. Aanverwante bedrijvigheid als timmerbedrijven en machinefabriekjes verschenen in de dorpen.

5. Grootte van de pluimveestapel in Waterland en de omvang van de im- en export in Nederland vóór, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Bron: Gemeente- en Landbouwverslagen Landsmeer, Oostzaan, Edam, Ilpendam (Streekarchief Waterland; Gemeentearchief Oostzaan (Zaanstad), Landbouwverslagen Nederland 1912-1920 (Algemeen Rijksarchief Den Haag).

DE PERIODE VAN NEERGANG (1914-1940)

1914-1918

In de eierhandel werden de 'buitengewoone tijdsomstandigheden' tussen 1914 en 1918 gevoeld. In de eerste helft van de oorlog viel de schade mee en werd zelfs flink verdiend door de hoge prijzen, die sneller stegen dan de produktiekosten. Er konden nog eieren worden uitgevoerd en de handel breidde zich uit.

Verschillende overheidsmaatregelen als de Consentenpolitiek en de Distributiewet deerden de handel aanvankelijk in geringe mate. Het jaar 1916 bracht een kentering in het land, die ook de pluimveehouderij en de handel trof. Hoewel het economisch een topjaar was (De Vries, 1973)

werd de uitvoer naar Engeland steeds moeilijker door de strenge voorwaarden waaronder dit mocht gebeuren. Waterland werd echter ook getroffen door een grote watersnood, waarbij veel vee en pluimvee om het leven kwam of moest worden geslacht. Dit was een grote slag voor de eendenhouders, te meer daar het aankopen van nieuw pluimvee in die jaren enorm kostbaar was geworden. Het aantal beesten in Waterland liep sterk terug. Dit werd mede veroorzaakt doordat in Amersfoort een terrein werd ingericht waar Waterlandse pluimveehouders hun bedrijf konden voortzetten⁶ (zie figuur 5).

De pluimveestapel in Nederland werd gedurende de laatste oorlogsjaren gedecimeerd als gevolg van de overheidspolitiek, die het verbouwen van voedergewassen in plaats van de veeteelt stimuleerde, onder andere via de Scheurwet.

Gedurende de laatste twee oorlogsjaren kreeg ook de groothandel in Landsmeer zware klappen. Door de onbepaalde duikbootoorlog was de afsluiting van de zee nagenoeg volkomen en kon niets meer naar Engeland worden vervoerd. Ook over land kon bijna niets meer worden vervoerd. De gevolgen van de verschillende overheidsmaatregelen deden zich toen in Waterland gelden.

Het Interbellum – de eendenhouderij

Na 1918 herstelde de pluimveestapel zich snel in de verschillende plaatsen. Als voorbeeld voor deze periode kan Volendam dienen, waar in 1918 enige honderden eenden waren; in 1919 waren dit er al weer 25.000. De groei in het aantal bedrijven in Volendam kwam vooral voort uit de hoge prijzen voor de eieren en een grote aanvoer van nest. In de andere plaatsen groeide de sector voornamelijk vanwege de hoge werkloosheid.

De eierproduktie nam na 1918 toe als gevolg van de introductie van een nieuw eendenras, de Khaki-Campbell. De prijzen stegen ook, maar door de stijging van de voederprijzen en de hevige concurrentie tussen de pluimveehouders, bleven de winsten gering. Na 1921 ging het zelfs bergafwaarts met de pluimveehouderij. Vogelziekten vergden ieder jaar opnieuw slachtoffers,

de eierprijzen daalden en de voederprijzen, vooral van maïs, stegen. Het voorheen gebruikte nest was een lokaal en goedkoop produkt. Maïs moest worden aangevoerd en was duurder. Op honderd eenden werd in 1922 ongeveer f 900,- meer aan voederkosten betaald dan op het laagste niveau van 1921. Met behulp van een regeringskrediet van ruim f 100.000,- kon men zich in Volendam toch handhaven en uitbreiden tot ruim 90.000 eenden.

In de Gemeenteverslagen werd nadien een somber beeld geschetst van de eendenhouderij in bijvoorbeeld Volendam en Landsmeer. Ziekten, lage verdiensten en hoge schulden, aangegaan voor kredietverlening en innovaties als broedmachines, werden telkens genoemd als oorzaken van de slechte toestand. Dit weerhield een aantal vissers in Volendam er toch niet van om over te schakelen op de eendenhouderij. De visserij bracht nog minder op en de werkloosheid in deze sector was zeer hoog. Ook in verband met de dreigende afsluiting van de Zuiderzee besloten veel vissers over te schakelen op de eendenhouderij. Eendenhouders konden ingevolge de Zuiderzeesteunwet rekenen op enige financiële tegemoetkoming.

Een andere reden voor de achteruitgang van de eendenhouderij was het veranderde consumptiepatroon. Men at liever het hoogwaardiger kippeëi dan het laagwaardige eendeëi. Dit is in de aantallen eenden en kippen in de jaren na 1920 goed te zien⁷ (figuren 2 en 3). De groei van het aantal kippen overtrof ruimschoots die van het aantal eenden. Met andere woorden, er vond opnieuw een herstructurering plaats en wel van eendenhouderijen als belangrijkste deel van de pluimveesector naar kippehouderijen en kippeëierhandel. De overschakeling naar kippen betekende voor de pluimveehouders niet dat de vooruitzichten in de sector aantrokken. Het houden van kippen vergde nieuwe investeringen, vooral op het gebied van de voeding. Kippen vereisen een hoogwaardiger en duurder voer. Zoals al gesteld werd waren de prijzen van het voer (maïs) fors gestegen in de jaren 20. Een

graanheffing in 1933 betekende een extra verhoging. Dit gevoegd bij blijvend lage prijzen voor de eieren en toenemende restricties voor de export naar het buitenland, betekende dat de pluimveehouderij structureel achteruitging.

Het Interbellum – De eierhandel (Landsmeer)
Protectionistische maatregelen in Engeland, Italië en Duitsland waren voor de export niet bevorderlijk. De handel die tot 1916 de plaatselijke samenleving behoevde voor een economische teruggang, verkeerde nadien in een slechte positie. Na 1923 trad weliswaar enig herstel op en er vond weer export plaats. Financieel ging het echter in Landsmeer en Oostzaan niet goed. Hoewel de verhandelde aantallen eieren een ongekende omvang bereikten in de jaren 20 met een maximum van 50 miljoen eende- en kippeëieren in 1926, waren de winsten gering. Misschien dat daarom de produktie steeg: de winsten konden zodoende nog enigszins op peil blijven.

De kleine winsten hielden verband met de lage eierprijs en de voortdurend hoger wordende prijs van het voer. Voorts werden schulden aangegaan voor noodzakelijke investeringen.

Het waren vooral de eieren die vóór verzendings eerst in pakhuizen werden ingekalkt en opgeslagen die weinig opbrachten. De jaren 1928 en 1929 waren een positieve uitzondering in Landsmeer, maar gedurende de jaren 30 ging de handel in navolging van de nationale economie achteruit.

NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

Na 1945 gingen de pluimveehouderij en eierhandel in Waterland verder achteruit. Belangrijke oorzaken waren nog steeds een veranderend consumptiepatroon: eendeëieren werden niet meer op grote schaal gebruikt als grondstof voor beschuit en biscuit. Daarnaast kon in andere sectoren werk worden gevonden. Er werden praktisch geen vergunningen meer uitgegeven voor nieuwe eendenhouderijen, omdat de regering de bestaande bedrijven rendabel wilde houden.

Gemaakte prijsafspraken tussen eendenhou-

Luchtfoto van Waterland bij Den IJp uit 1936 met opvallend veel kippen- en eendenhokken (foto: KLM Aerocarto).

ders en fabrieken werden vrij snel in de jaren 50 door de fabrieken doorbroken. De eendenhouders kregen toen zo weinig geld voor de eieren, dat velen het voor gezien hielden. Nadat de biscuit- en beschuitfabrieken, die 70% à 80% van de eendeëieren opkochten, in de jaren 60 definitief overschakelden op kippeëieren, verdwenen ook de laatste eendenhouders (zie ook Simons, 1986).

RESTANTEN VAN DE PLUIMVEEHOUDERIJ IN WATERLAND

Toch is de eierhandel niet geheel verdwenen uit Waterland. In alle genoemde plaatsen resteren nog voormalige eendenhokken of eierpakhuisen. In Landsmeer, Oostzaan, Den IJp (en Purmerend) zijn thans nog bedrijven die zich bezighouden met het slachten van pluimvee en/of de eiergroothandel. Ze zijn te beschouwen als voortzetting van de vroegere handel in eieren en pluimvee. De tijdens de bloei ontstane nevenbedrijven als machinefabrieken en timmer- en bouwbedrijven bestaan ook nu nog. De spin-off effecten waren dusdanig verankerd in de plaatselijke samenleving, dat daarin nieuwe bestaansbronnen werden gevonden.

Van de overgebleven bouwwerken verkeren de eendenhokken in vervallen staat en zijn moeilijk als zodanig te herkennen. Eierpakhuisen worden nog in Landsmeer en Den IJp aangetroffen. Ze

staan vaak achter de huizen en vallen niet op. In een aantal pakhuisen zijn de eierputten nog (gedeeltelijk) aanwezig.

In het landschap hebben de pluimveehouderijen weinig sporen nagelaten. Dit wordt veroorzaakt door de groei van de dorpen en doordat de pluimveehouderijen werden ingepast in de bestaande landschapsstructuur. Waterland is tegenwoordig in hoge mate betrokken bij het forensisme op Amsterdam na de komst van de auto, hetgeen opnieuw een herstructurering betekende.

CONCLUSIE

De pluimveehouderij, en de daarmee gepaard gaande eierhandel, zijn van groot belang geweest voor ontwikkeling van Waterland vanaf circa 1870. De argumenten hiertoe zijn vierledig.

Modernisering en conjunctuur

De pluimveehouderij en de eierhandel zijn zo belangrijk voor het gebied geweest, omdat zij Waterland de mogelijkheid boden zich aan te sluiten bij de processen van modernisering in Nederland zoals die na 1870 optraden. Dankzij de pluimveehouderij en vooral de eierhandel raakte het gebied betrokken bij de nationale en internationale geldeconomie. Een groter pakket van goederen en diensten kwam beschikbaar

voor de plaatselijke bevolking.

De pluimveehouderij en de eierhandel kwamen op als alternatief voor het wegvallen van andere bestaansbronnen, maar ze verdwenen door allerlei oorzaken in de jaren 20 en 30 van deze eeuw. Na het uiteindelijk verdwijnen van de pluimveehouderij en de handel, waren de nevenbedrijven dusdanig verankerd in de plaatselijke samenleving en was de economie dusdanig divers geworden, dat ze de bevolking nieuwe bestaansbronnen boden.

Omvang

De pluimveehouderij en de eierhandel bereikten een enorme omvang. De eierproductie was zo groot, dat al vanaf het einde van de 19e eeuw export naar het buitenland plaats kon vinden. In Landsmeer was in de jaren rond 1900 bijna driekwart van de bevolking direct betrokken bij de pluimveehouderij en de eierhandel.

Afhankelijkheid

Een groot deel van de bevolking (75%) was afhankelijk van de pluimveehouderij. Ten tijde van de bloei tussen 1880 en 1914 kon de bevolking zich een goed bestaan verschaffen. In de jaren 20 en 30 ging het met de pluimveehouderij en de eierhandel bergafwaarts. Dit had onmiddellijke gevolgen voor een groot deel van de plaatselijke bevolking.

Duur van de verschijnselen

In totaal hebben beide sectoren ruim zestig jaar hun directe stempel op de plaatselijke samenlevingen gedrukt. De spin-off effecten zijn thans nog steeds aanwezig in de dorpen, zodat indirect nog steeds een, weliswaar geringe, invloed geldt.

SLOT

Het landelijke Waterland vervult tegenwoordig tevens een recreatieve functie voor met name Amsterdam. Het bezit grote cultuurhistorische waarden, waartoe ook de restanten van de pluimveehouderijen en eierhandel behoren. In het recreatiebeleid voor de regio verdienen zij daar-

Overzicht van Den IJp, 1935 (foto: KLM Aerocarto).

om een plaats. Het is dan ook van groot belang dat met de nog aanwezige relictten van deze zo belangrijke periode uit de recente bewoningsgeschiedenis van Waterland op een zorgvuldige wijze wordt omgegaan in het ruimtelijk beleid. De provincie Noord-Holland heeft dit reeds onderkend door een aantal voormalige eierpakhuizen in Landsmeer aan te wijzen als provinciaal monument.

Poultry farming in Waterland 1870-1940

Between 1870 and 1940 in Waterland (province of North-Holland) there was large-scale poultry farming and egg trading. The reasons for the popularity of this line of trade were the necessary modernization of the area, the bad agricultural prospects due to the low and wet situation of the land, and the proximity of the purchasers of the eggs (Amsterdam and Zaandam).

After a slow start, from 1880 onwards, the number of ducks and chickens quickly increased. The egg trade expanded simultaneously. The village of

Landsmeer became the centre of this trade and in the region around 75% of the population worked as a poultry farmer and/or egg trader.

In 1916 the egg trade collapsed as a result of the economic restrictions in the Netherlands during the First World War and a flood in Waterland. It never completely recovered. Although the eggs were highly prized feeding the animals became too costly.

Protectionist measures in several European countries (Great-Britain, Germany, France) reduced the exportation potential. Many farmers contracted huge debts.

During the 1920s the switch from duck-keeping to chicken-keeping failed to bring new prosperity. After the Second World War, a few poultry farmers and egg traders were left, but within twenty years they were also forced to give up.

The impact of poultry farming on the landscape has remained very limited; the farms were well integrated in the existing structure of the landscape. Only a few warehouses for eggs and some hen-houses can therefore still be discerned.

LITERATUUR

- BOSSAERS, K.W.J.M. (1987). Zuiderzeevissers, Geschiedenis van de belangenorganisaties van de vissers op de Zuiderzee en het IJsselmeer. Amsterdam.
- GOEDE, D. H. DE (1976). Landsmeer in dagen van wel-
eer. Stichting 650 jaar Landsmeer en Watergang.
Landsmeer.
- HAGGETT, P. (1983) Geography, a modern synthesis.
New York.
- KNIPPENBERG, H. & B. DE PATER (1988). De eenwording
van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds
1800. Nijmegen, SUN.
- LANDBOUWCOMMISSIE 1886 (1890). Uitkomsten van
het onderzoek naar den toestand van den land-
bouw in Nederland, (vier delen). 's Gravenhage.
- MONUMENTEN INVENTARISATIEPROJECT NOORD-HOL-
LAND (1992). Gemeentebeschrijvingen van Ilpen-
dam, Landsmeer, Oostzaan en Volendam; Regiobe-
schrijving Waterland. Haarlem.
- PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST VAN NOORD-
HOLLAND/COMMISSIE VOOR SOCIAAL-WETEN-
SCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN (1948). Nota
betreffende de sociaal-economische ontwikkeling
der gemeente Edam. Haarlem.
- RAAP, E. (1993). Cultuurhistorie in Waterland-west.
Scriptie UvA. Amsterdam.
- SCHILSTRA, J. (1979). De polder Oostzaan. Uitgave van
de Polder Oostzaan, Wormerveer.
- SIMONS, K. (1986). Over taanders, venters en puleboe-
ren. Volendam.
- VRIES, J. DE (1973). De Nederlandse economie tijdens
de 20ste eeuw. Utrecht.
- YPMA, Y.N. (1962). Geschiedenis van de Zuiderzevisse-
rij. Amsterdam.
- ZANDEN, J.L. VAN & R.T. GRIFFITHS (1989). Economi-
sche geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw.
Utrecht.

NOTEN

- 1 Het zwaartepunt van dit artikel ligt op de eende-
eierhandel, omdat die in omvang lange tijd het
belangrijkst was. Het artikel is hier en daar wat
fragmentarisch van karakter. Dit komt mede door-
dat het de eerste wetenschappelijke publikatie over
dit onderwerp is.
- 2 Verslag over den toestand van den Landbouw in
Nederland over 1899 (Algemeen Rijksarchief, Den
Haag, inv. nr. 733-745).
- 3 Bureau Varekamp, 1949; de Goede, 1976; Simons,
1986. De Gemeente- en Landbouwverslagen (na
1851 jaarlijks verschijnend) bevatten vaak ook aan-
wijzingen (Gemeentearchief Oostzaan (Zaanstad);
Streekarchief Waterland (Purmerend).
- 4 'De visscherij in deze gemeente is achteruitgaande
zoodat velen zich thans meer toeleggen op de aan-
fok van eenden en kippen en verkoop van eieren
waardoor het getal hoenders en eenden jaarlijks
toeneemt' (Gemeenteverslag Landsmeer, 1890;
Streekarchief Waterland, inv. nr. 210-268).
- 5 Landsmeer, Oostzaan en Den IJp werden niet aan-
gesloten op het stoomtramnet.
- 6 Verslag over den toestand van den Landbouw in
Nederland over 1916 (Algemeen Rijksarchief, Den
Haag, inv. nr. 733-745); Simons, 1986.
- 7 Gekeken is voornamelijk naar Landsmeer. Voor
Oostzaan, Den IJp en Volendam waren de gegevens
summier.